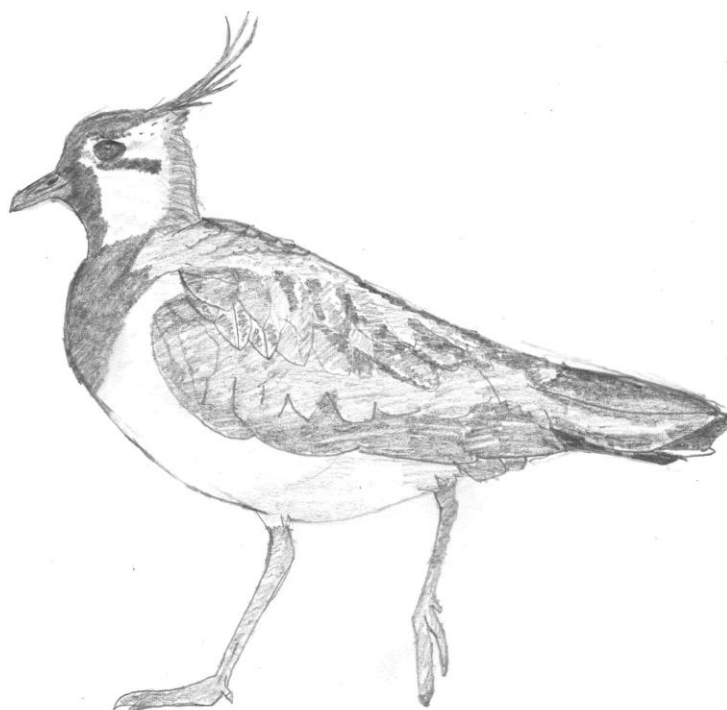

Bakkehekkende fugler i jordbrukslandskapet

Moss
kommune

**UTMARKS
FORVALTNINGEN**

Dette er en infobrosjyre om bakkehekkende fugler man kan finne i jordbrukslandskapet i Søndre Jeløy og Værne Kloster landskapsvernområder. Brosjyren er for grunneiere i disse områdene og fokuserer på tiltak som er mulige å gjennomføre med dagens tilskuddsordninger. Søndre Jeløy og Værne Kloster er henholdsvis et verdifullt kulturlandskap og et utvalgt kulturlandskap, som betyr at grunneiere i disse områdene har flere muligheter for å hjelpe bakkehekkende fugler med tiltak finansiert av miljødirektoratet og landbruksdirektoratet.

Innhold

Introduksjon.....	1
Arter.....	1
Vipe	2
Sanglerke.....	3
Gulspurv	4
Åkerrikse	5
Regionalt miljøprogram (RMP)	6
Verdifulle og Utvalgte kulturlandskap	6
Vipestriper.....	7
Lerkeruter	8
Vadergroper	9
Hensynsfull slått.....	10
Utsatt slått	11
Oppretting av skjulesteder.....	11
Kilder	12

Introduksjon

Bakkehekkende fugler i jordbrukslandskapet er blant gruppene med fugler med størst negativ bestandsutvikling i Norge og Nord-Europa de seneste tiårene (Heggøy & Eggen 2020). I den nye rødlista for arter har flere av disse artene fått oppjustert kategorien sin så det vises de er mere truet enn før (Artsdatabanken 2021). Disse artene er hovedsakelig truet på grunn av intensiveringen av jordbruket som har skjedd over lang tid (Heggøy og Eggen 2020). Dette har vært en systematisk endring i jordbrukspraksisen over tid, altså er det ingen enkelt bondes «feil». Bakkehekkende fugler i jordbrukslandskapet er avhengige av nettopp dette landskapet, fordi de krever åpne landskap med mye næring. Det man har mulighet til å gjøre for å hjelpe disse fuglene er styrt av tilskuddsordninger. I tillegg til Regionalt Miljøprogram i Oslo og Viken, har Søndre Jeløy og Værne Kloster tilskuddsordninger for Verdifulle kulturlandskap og Utvalgte kulturlandskap, hvor man har mulighet til å gjøre tiltak som er direkte rettet mot disse artene.

Arter

Artene av bakkehekkende fugler man kan finne hekkende på Søndre Jeløy og i Værne Kloster er hovedsakelig vipe (*Vanellus vanellus*), sanglerke (*Alauda arvensis*) og gulspurv (*Emberiza citrinella*). I tillegg kan par av disse andre artene dukke opp: rødstilk (*Tringa totanus*), enkeltbekkasin (*Gallinago gallinago*), storspove (*Numenius arquata*), buskskvett (*Saxicola rubetra*), tjeld (*Haematopus ostralegus*), fiskemåke (*Larus canus*), sandlo (*Charadrius hiaticula*), vaktel (*Coturnix coturnix*), sørlig gulerle (*Motacilla flava flava*) og åkerrikse (*Crex crex*). Av de sistnevnte er det noen arter som ikke har sin hovedutbredelse i denne delen av landet, noen har en veldig liten bestand i Norge, eller så hender det de kun hekker i jordbrukslandskap der det er i nærheten av deres vanligere leveområder. Buskskvett og sørlig gulerle kan det hende hekker uregelmessig i begge områdene, men disse hekker ved busker, som gulspurven. Åkerrikse har hekket på Søndre Jeløy før, men har ikke blitt hørt på mange år. Søndre Jeløy er midt i hovedutbredelsesområdet til åkerrikse i Norge og kan dukke opp igjen om den tilrettelegges for.

Vipe

Foto: Stefan Berndtsson

Vipene ankommer hekkeområdene relativt tidlig i sesongen, og er et kjært vårtegn for mange. Noen ankommer allerede i slutten av februar, men de fleste kommer i løpet av mars. Vipene har reir på plasser med god oversikt, enten i kort gras eller på jord i dagen. De hekker helst i løse kolonier og med god avstand til høyere vegetasjon, som en form for predatorforsvar. Med flere øyne er det lettere å oppdage predatorer og varsle resten. Viper legger normalt fire egg, som ruges av begge foreldrene i 24-29 dager. Ungene ledes raskt vekk fra reiret til der mattilgangen er god, og passes av begge foreldrene, men ledes mest av hunnen mens hannen holder vakt. Unger kan hovedsakelig observeres i perioden mai – juli. Ungene er flygedyktige ca. 33 dager etter klekking.

Viper spiser for det meste animalsk føde, hovedsakelig meitemark og insekter.

Sanglerke

Foto: Jan Rabben

Sanglerke er en av de tidligste trekkfuglene som ankommer på sen vinteren og våren. Mange er allerede på plass på åkrene i februar, og de aller fleste er på plass i løpet av mars. Sanglerkene har reir i en liten grop på bakken, av og til skjermet av ei grastue, men ofte ganske eksponert. Til tross for den tidlige ankomsten starter de sjelden hekkingen før i mai, da legges 3 – 5 egg som ruges av hunnen i ca. 11 dager. Etter klekking mater begge foreldrene ungene, som forlater reiret etter 9 – 10 dager. Ungene er flygedyktige etter ca. 20 dager, før det trykker de mot bakken for å gjemme seg. Unger observeres hovedsakelig i perioden mai – juli. Sanglerker har gjerne 2 – 3 kull i året. Ofte forsøker de totalt 4 – 5 ganger, men reirene er svært utsatt for plyndring. Sanglerker spiser hovedsakelig insekter og andre smådyr, men spiser også frø.

Gulspurv

Foto: Finn Jørgensen

Gulspurver er å betrakte som standfugler, som betyr at de som oftest overvintrer her til lands. Om de trekker noe sørover, er det kun til nordsjølandene. I løpet av vinteren i Norge er stubbåkre viktige områder for næringsopptak. Gulspurver hekker også på bakken, men ikke på åkrene, de hekker skjult i litt høyere gras eller urtevegetasjon, og som regel i nærheten av busker. Gulspurver har også en preferanse for gårder med dyrehold, særlig der det er hester. Hekkingen starter i mai, og gulspurver kan ha to – tre kull i løpet av sesongen. De legger 3 – 5 egg, som ruges av hunnen i 11 – 14 dager. Ungene fores av begge foreldre mens de ligger i reiret i 9 – 14 dager, og er flygedyktige etter ca. 16 dager. Unger observeres hovedsakelig i perioden mai – juli.

Gulspurver spiser for det meste frø, men spiser også en del insekter og edderkoppdyr, spesielt i hekkeperioden. Ungene føres med insekter og edderkoppdyr.

Åkerrikse

Foto: Frank Steinkjellå

Åkerrikser overvintrer sør for Sahara, og ankommer i midten av mai til starten av juni. Så snart de har ankommet begynner hannen å synge med sin lett gjenkjennelige sang, som er opphavet til det latinske navnet på arten «Crex crex». Åkerrikser har reiret skjult i tett gras- eller urtevegetasjon. En åkerrikse hann kan ha flere hunner. Åkerrikser legger 8 – 12 egg, som ruges av hunnen i 15 – 18 dager. Ungene passes av begge foreldrene, eller bare hunnen. Ungene forlater reiret kort tid etter klekking, og fores de første 3 – 4 dagene, før de begynner å finne mat selv. Ungene er flygedyktige etter ca. 5 uker. Åkerrikser har gjerne to kull ila. sesongen, og unger observeres hovedsakelig i perioden juni – september, men unger har blitt observert i oktober.

Åkerrikser spiser meitemark, snegler, edderkopper, store insekter som biller og fluer, og frø fra ulike planter. Fuktige enger er preferert av åkerrikse fordi disse områdene inneholder mye av de aktuelle byttedyrene.

Regionalt miljøprogram (RMP)

Innenfor ordningen regionalt miljøprogram er det flere tiltak som kommer bakkehekkende fugler til gode. For eksempel gir «soner for pollinerende insekter» mat til fuglene i form av mere insekter og frø, og gjennom økt biodiversitet gir det bedre jordkvalitet og derfor mere mat for fuglene som spiser jordlevende organismer. I tillegg kan vegetasjonen fungere som skjulested for fuglene utover i sesongen. «Grasdekte vannveier» og «grasdekte kantsoner i åker» gir lignende effekter med unntak av økte mengder frø. «Beite av verdifulle jordbrukslandskap i innmark» hjelper fuglene ved at beiter også huser høy biodiversitet og dermed er det mye mat å finne, gir åpne områder som er egnede for hekking, og bidrar til diversitet i landskapet. Det finnes også tiltak som hovedsakelig er rettet mot å forhindre avrenning, men som også kommer fuglene til gode, f.eks. «ingen jordarbeiding om høsten» gir tilgang på stubbåkre og om man i tillegg direktesår høstkorn og bruker fangvekster (som også er egne tilskudd), bedrer det jordkvaliteten og gir mere mat for fuglene. De fleste ordningene hjelper fuglene på en eller annen måte; om det øker biodiversitet eller diversiteten i landskapet, kommer det også fuglene til gode. Det regionale miljøprogrammet for Oslo og Viken varer ut 2022, men man kan forvente å se mye av de samme tilskuddsordningene videre, og forhåpentligvis noen som er direkte rettet mot å hjelpe fuglene.

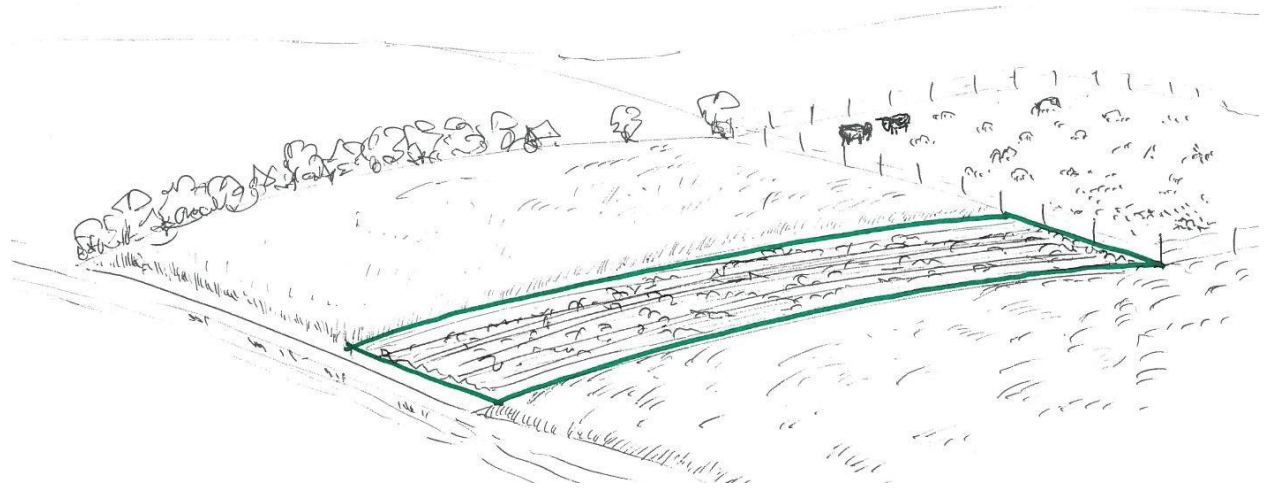
Verdifulle og Utvalgte kulturlandskap

Ordningene «Verdifulle kulturlandskap» og «Utvalgte kulturlandskap i jordbruket» gir grunneiere mulighet til å søke om tilskudd for tiltak som hjelper blant annet naturmangfoldet i områdene. Tar man kontakt med statsforvalteren (for Verdifulle kulturlandskap) eller kommunen (for Utvalgte kulturlandskap) før man sender søknad kan man planlegge sammen hva som skal gjøres og hvor mye som skal søkes om. På de neste sidene er noen effektive tiltak for bakkehekkende fugler i jordbrukslandskapet, som er testet andre steder og har fungert bra.

Ordningen Verdifulle kulturlandskap er åpen for søknad fra ca. 1 des året før tilskuddet det søkes om, og tiltaket må gjennomføres samme året. Mens med Utvalgte kulturlandskap kan man gjennomføre tiltaket innen tre år fra man har mottatt tilskudd, slik at man kan begynne året etter om man ikke har fått bekreftelse før våronna.

Vipestriper

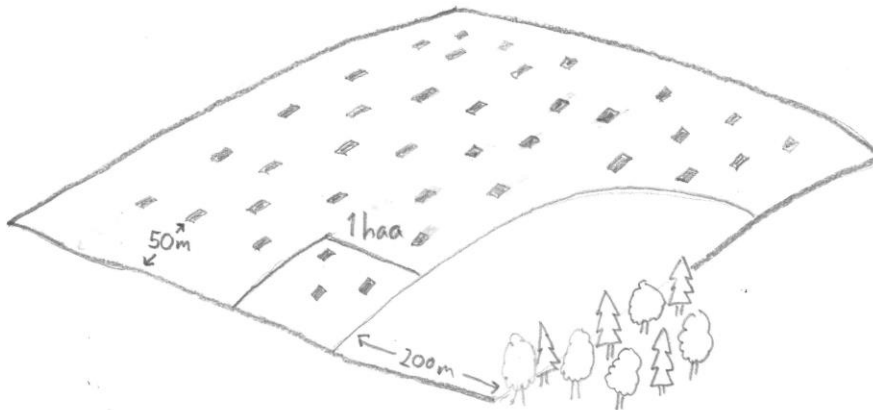
Vipestriper er sammenhengende områder på 2 – 20 daa med pløyd mark som får ligge brakk gjennom hele vipas hekkesesong 10. mars – 1. juni. Det er en fordel om vipestripene kan harves flate, fremfor å ha dype furer. Om man sår høstkorn kan man la en lignende stripe stå usådd (gjærne direktesådd høstkorn, så gulspurven også får stubbåker). Disse egner seg godt som hekkeplass for viper i og med at de får god oversikt rundt reirene sine. I tillegg er det bra om vipestripa ligger inntil gode områder for næringsøk, som f.eks. beiter eller fuktige områder. Vipestriper har gitt god effekt i andre land og er innlemmet i RMP-ordningen i Rogaland.

Figur: Statsforvalteren i Rogaland

Lerkeruter

Lerkeruter er små flekker på 10 – 25 m² av usådd mark i høstsådd åker eller eng. Disse lages enkelt ved å skru av såmaskinen en kort stund under såing slik at det lages rektangulære flekker med usådd mark. Lerkeruter egner seg godt som hekkeplass og for næringssøk fordi graset ikke blir like tett som på åkeren ellers. Lerkeruter har størst effekt på åkrer større enn 15 haa, med tre lerkeruter per haa (Wärnbäck mfl. 2018). Lerkerutene bør ikke etableres i nærheten av skog pga. fare for reirplyndring, minst 200 m fra skog på store åpne åkrer bør holde, mens mindre jorder omringet av skog ikke egner seg for sanglerker. Lerkeruter bør etableres minst 50 m fra jordekanten.

I Sverige har Birdlife Sverige et prosjekt som går ut på at privatpersoner «kjøper» en lerkerute. Prosjektet er et samarbeid med interesserte bønder som fungerer ved at Birdlife Sverige finansierer lerkerutene som bøndene anlegger, mens privatpersoner kjøper lerkeruter fra Birdlife, enten til seg selv eller som gave. Dette er noe som Birdlife Norge kan etterligne.

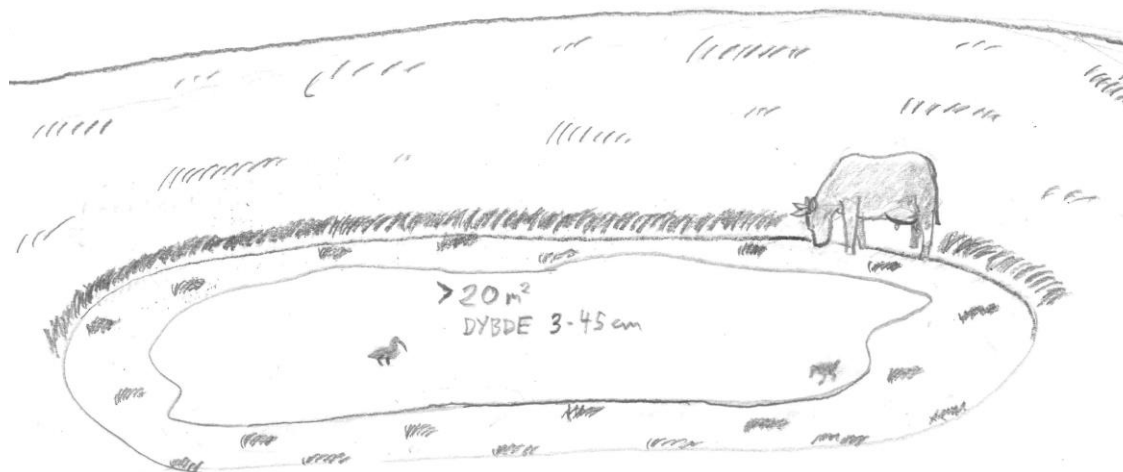
Vadergroper

Vadergroper er grunne dammer som etableres ved hjelp av utskrapinger i jorda på dyrka mark for å tilrettelegge for vadere (vipe, rødstilk, enkeltbekkasin, storspove, tjeld og sandlo). Har man f.eks. en plass på jordet hvor det er dårlig drenering og vann pleier å ligge lenge, som uansett ikke produserer bra med avlinger, egner plassen seg godt til å etablere en vadergrop.

Hver grop bør være på minst 20 m^2 , og dybden bør gå fra 3 cm i kantene til 45 cm i midten. Kantene bør skråne gradvis ned mot midten, for å få størst mulig areal med mudder. Gropa kan gjerne ha irregulær form, slik at det blir mer «kystlinje». Det bør ikke lages jordvoller rundt vadergropen, utgravet jord kan f.eks. spres utover resten av jordet. Vadergroper bør ikke ligge nærmere høy vegetasjon enn 100 m.

I tillegg kan man sette av en kantsone med gras (gjerne også blomsterengblanding) rundt gropen, som enten slås eller beites en gang i året. Dette vil bidra til å øke biodiversiteten i og rundt vadergropen, og vil bremse jord i overflatevann slik at det tar lenger tid før gropen gror igjen.

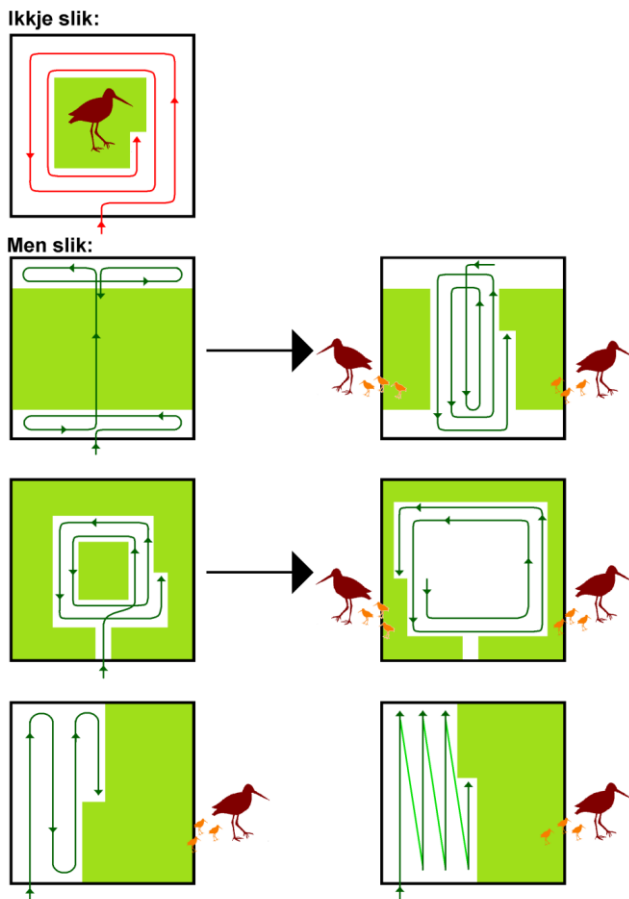
Her bør man kunne søke om kompensasjon for tapt inntekt for arealet i noen år fremover, i tillegg til finansiering av arbeidet. Etter vadergropen er etablert bør man kunne søke om tilskudd for å forhindre gjengroing og evt. slått av kantsonen gjennom RMP slik som for gårdsdammer og grasdekte kantsoner.

Hensynsfull slått

Fugleunger som ikke kan fly enda søker skjul i høyt gras, om man slår (eller tresker) fra kanten og inn mot midten kan ungene da ende opp i en øy midterst på jordet. For å unngå dette kan man bruke et annet slåttmønster, som lar ungene komme seg av jordet før alt er slått. Gjerne slå inn mot naboenheter som ikke er slått enda, eller mot annen vegetasjon som egner seg som skjul (høyt gras eller busker, ikke skog). Alternativt kan man sette av en stripe langs kanten av jordet som kan slås eller beites senere på høsten.

Om man bruker vesentlig lenger tid på slått, eller man må ødelegge noen avlinger for å få til et hensynsfullt slåttmønster, bør dette kunne kompenseres av tilskuddsordningen. Spesielt om man setter av en stripe langs kanten av jordet.

Figur: Torborg Berge/Fylkesmannen i Rogaland

Utsatt slått

Om man har sett at man har et eller flere par hekkende fugler på jordet sitt kan man til fordel for fuglene utsette slått til hekkeperioden er over. Har man hekkende vadere (vipe, rødstilk, enkeltbekkasin, storspove, tjeld og sandlo) eller sanglerke bør førsteslått utsettes til 15. juni. Har man hekkende åkerrikse bør man utsette til 15. august. Utsatt slått til 15. august for hekkende åkerrikse har blitt praktisert gjennom handlingsplan for åkerrikse (DN 2008).

Vet man hvor reirene til fuglene er kan man slå resten av jordet, men sette av et passende areal rundt reiret eller reirene. Dette må vurderes på hver enkelt lokalitet, slik at det er mulig å gjennomføre, men veiledende størrelse for avsatt areal rundt åkerrikseireir er 2 – 5 daa. Vet man ikke hvor reiret eller reirene er, er veiledende areal 150 m rundt der man hørte en syngende åkerrikse. Disse arealene bør være koblet sammen med annet areal hvor ungene kan søke skjul ved senere slått.

Med tilskuddsordningene hvor man må søke om tilskudd på forhånd av et tiltak er det vanskelig å gjennomføre utsatt slått. Det beste hadde vært om utsatt slått var med i RMP, slik at man kunne få kompensasjon etterskuddsvis. En løsning om man forventer et eller flere hekkende par på jordet sitt, er å søke om tilskudd for et større enn forventet areal med utsatt slått, hvor rapporteringen vil vise det faktiske arealet som ble satt av, og man betaler tilbake resterende midler iht. søknaden. Men frem til man kan få kompensasjon for utsatt slått etterskuddsvis, er tilrettelegging et mer aktuelt tiltak.

Oppretting av skjulesteder

Skjulesteder kan etableres ved å sette av et eller flere områder på minst 1 daa med høyt gras eller urtevegetasjon. Disse kan godt være i kanten på jordet, eller midt på jordet, men ikke i kanten mot skog. Områdene kan bestå av gras, eller høyere vegetasjon som stornesle, hestehov, mjørdurt, bjørnekjeks eller hundekjeks. Skjulesteder med høyere vegetasjon er spesielt egnet for åkerrikse. Områdene bør slås eller beites en gang i året, etter 15. august. Om det slås bør slåttet fjernes, for å forhindre gjødslingseffekt som kan gjøre skjulestedene for tettvokste. Å fjerne slått gjelder kun om man vil ha skjulesteder på samme plass året etter, men man kan gjerne prøve ut forskjellige plasser mellom år og se hvor det fungerer best.

Dette er et tiltak som kommer spesielt åkerrikse til gode, ved at de kan få høy vegetasjon for hekking når de ankommer senere på våren. I tillegg fungerer skjulestedene godt for unger av alle artene, etter hvert som resten av jordet slås.

Kilder

Artsdatabanken (2021). Norsk rødliste for arter 2021.
<https://www.artsdatabanken.no/rodlisterforarter/2021>

Direktoratet for naturforvaltning (2008). Handlingsplan for åkerrikse Crex crex. DN rapport 2008-3.

Heggøy, O. & Eggen, M. (2020). Tiltak for bakkehekkende fugler i jordbrukslandskapet. NOF-Rapport 2020-3.

Wärnbäck, J., Josefsson, J. & Eggers, S. (2018). Farmers for skylarks – Unique cooperation to reverse the trend for a threatened species. Rapport.